

KONSTANTIN PÄTSI “MAA- KÜSIMUS” JA SELLE AJALOLINE KONTEKST

Margo Roasto

1905. ja 1906. aasta revolutsioonilisi sündmusi Eesti aladel on käsitletud küllaltki palju ja mitmekülgelt. Avaldatud on nii mälestusi ja piirkondlikke ülevaateid toimunust kui ka akadeemilisi uurimusi revolutsiooni põhjuste ja tagajärgede kohta.¹ Viimasel aastakümnel on lisandunud mitmeid uut laadi käsitlusi, mis täiendavad seniseid teadmisi nimetatud perioodist. Ühe suundumusena on võrreldud revolutsiooni kulgu tänapäeva Eesti, Läti ja Leedu aladel ning Soomes.² Teisalt on tähelepanu pööratud konkreetsetele episoodidele, mis pakuvad veel sajand hiljemgi uusi tõlgendamisvõimalusi.³ Ometi puudub seni ideoloogiliselt kallutamata põhjalik üldistav käsitlus 1905. aasta revolutsioonist ja selle järelmitest ning mitmed olulised küsimused on endiselt vastusetä.⁴

Üheks selliseks väheuuritud valdkonnaks on poliitilise mõtte ajalugu Eesti aladel 20. sajandi alguses. Ulatusliku töö 1905.–17. aasta poliitiliste liikumiste uurimisel on teinud Toomas Karjahärm ja Toivo Ülo Raun. Kõige

¹ 1905. aasta revolutsiooni historiograafia kohta vt Tiit Rosenberg, “Sotsiaalsest, poliitilisest ja rahvuslikust aspektist Eestis 1905. aastal”, *Paar sammukest, XXII: Eesti kirjandusmuuseumi aastaraamat* (Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, 2006), 31–48 (35–43); Toomas Hiio, “1905. aasta revolutsioonist ja selle ajaloo uurimisest”, *Mihkel Aitsam: 1905. aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis* (Tartu: Ilmamaa, 2011), 407–422 (412–420).

² Toivo Raun, “1905. aasta revolutsioon Balti provintides ja Soomes”, *Tuna*, 1 (2005), 32–43; Toivo U. Raun, “Violence and activism in the Baltic provinces during the Revolution of 1905”, *Acta Historica Tallinnensia*, 10 (2006), 48–59; James D. White, “The 1905 Revolution in Russia’s Baltic provinces”, *The Russian Revolution of 1905: centenary perspectives*, ed. by Jonathan D. Smele, Anthony Heywood (London; New York: Routledge, 2012), 55–78.

³ Kaido Jaanson, “Mis juhtus 1905. a. 11. (24.) detsembri öhtul Voltas? Katse rekonstrueerida minevikku”, *Tuna*, 4 (2005), 35–51; Toomas Karjahärm, “Eestimaa talurahva kongress ja Volta koosolek: massiliikumine Balti provintides 1905”, *Tuna*, 4 (2012), 28–52; Toomas Karjahärm, *1905. aasta Eestis: massiliikumine ja vägivald maal* (Tallinn: Argo, 2013).

⁴ Uurimist vajavate probleemide kohta, vt Rosenberg, “Sotsiaalsest, poliitilisest ja rahvuslikust”, 43–44; Hiljar Tammela, Olev Liivik, “Kas Eesti lähiajaloo on endiselt “valgeid laike”?”, *Tuna*, 4 (2010), 129–135 (131).

olulisemateks Karjahärmi publikatsioonideks antud teemal on tema artiklid esimeste parteide tekkest Eesti aladel, omavalitsusreformi küsimusest 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses ning eestlaste ja baltisakslaste poliitilistest vastuoludest 1905. aastal.⁵ Vene kesk võimu, baltisaksa ülemkihi ja eesti rahvusliku liikumise reformiprojektidest on Karjahärm kirjutanud koos Sirje Kivimäega.⁶ Karjahärmi mahukatest üldkäsitlustest on tähtsada eelkõige koos Väino Sirgiga avaldatud “Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917” ning Vene riigivõimu ja eesti rahvusluse vastandlikke püüdeid tutvustav “Ida ja lääne vahel: Eesti-Vene suhted 1850–1917”.⁷ Toivo Ülo Raun on rõhutanud 1905. aasta tähtsust Eesti poliitilise mõtte moderniseerumisel.⁸ Rauni artikkel Noor-Eesti kultuurirühmitusest tõestab, et püstitades uudseid küsimusi, võivad poliitilised tekstid pakkuda senisest mitmekesisema pildi ühiskonna poliitilisest spektrist.⁹ Eesti autorite kõrval väärivad esiletõstmist Gert von Pistohlkorsi uurimused Liivimaa rüütelnõu alahoidlikust poliitikast ning Anders Henrikssoni ja Ulrike von

⁵ Toomas Karjahärm, “The political organization of Estonian society and the political parties in Estonia in the years 1900–1914”, *The Baltic countries 1900–1914: proceedings from the 9th Conference on Baltic Studies in Scandinavia, Stockholm, June 3–6, 1987*, 1, ed. by Aleksander Loit (Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1990) 131–145; Toomas Karjahärm, “The problem of reorganization of provincial self-government in Estonia at the beginning of the 20th century”, *Bevölkerungsverschiebungen und sozialer Wandel in den baltischen Provinzen Russlands 1850–1914 = Population shifts and social change in Russia’s Baltic provinces 1850–1914*, hrsg. von Gert von Pistohlkors, Andrejs Plakans, Paul Kaegbein (Lüneburg: Institut Nordostdeutsches Kulturwerk, 1995), 249–260; Toomas Karjahärm, “Das estnisch-deutsche Verhältnis und die Russische Revolution von 1905”, *Estland und seine Minderheiten: Esten, Deutsche und Russen im 19. und 20. Jahrhundert* (Lüneburg: Institut Nordostdeutsches Kulturwerk, 1995), 431–451.

⁶ Toomas Karjahärm, Sirje Kivimäe, “Ülemkihid ja agraarreformiküsimus Eestimaal kahe demokraatliku revolutsiooni vahelisel ajal”, *Eesti NSV Teaduste Akadeemia toimetised. Ühiskonnateadused*, 28:2 (1979), 98–111; Toomas Karjahärm, Sirje Kivimäe, “Maaomavalitsusküsimus Eesti ühiskondlikus liikumises kodanlik-demokraatlike revolutsioonide ajajärgul”, *Eesti NSV Teaduste Akadeemia toimetised. Ühiskonnateadused*, 29:4 (1980), 324–341.

⁷ Toomas Karjahärm, Väino Sirk, *Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917* (Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1997); Toomas Karjahärm, *Ida ja Lääne vahel: Eesti-Vene suhted 1850–1917* (Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1998).

⁸ Toivo U. Raun, “Estonian social and political thought, 1905 – February 1917”, *Die baltischen Provinzen Russlands zwischen den Revolutionen von 1905 und 1917 = The Russian Baltic provinces between the 1905/1917 revolutions*, hrsg. von Andrew Ezergailis, Gert von Pistohlkors (Köln, Wien: Böhlau, 1982), 59–72; Toivo U. Raun, “The All-Estonian Congress in Tartu, November 1905: a reassessment”, *Journal of Baltic Studies*, 38:4 (2007), 383–400; vt ka Toivo Ü. Raun, “Rahvuslik identiteet Eestis ja Soomes 1905–1917”, *Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2006* (Tartu: Õpetatud Eesti Selts, 2008), 7–22.

⁹ Toivo Raun, “Eesti lülitumine modernsusesse: “Noor-Eesti” roll poliitilise ja sotsiaalse mõtte mitmekesistamisel”, *Tuna*, 2 (2009), 39–50.

Hirschhauseni tööd, mis toovad esile baltisaksa konservatiivse ja liberaalse suuna poliitilise mõtte lahknevused 1905. aasta revolutsioonile järgnenud aastatel.¹⁰ Seni puuduvad põhjalikud uurimused paljude väljapaistvate poliitikute, aga ka parteide ja mitmesuguste ühiskondlike liikumiste ideelisest pärandist. Ka Balti kubermangude autorite tekstide ideoloogiline määratlemine Euroopa poliitilise mõtte ajaloo taustal seisab alles ees.

Konstantin Pätsi poliitilisi vaateid Eesti iseseisvumisele eelnenud perioodil ei ole samuti veel piisavalt uuritud. Eduard Laamani enne Teist maailmasõda kirjutatud artikkel "K. Pätsi poliitiline ideestik" ei vaatle Pätsi ideede arengut kronoloogiliselt, vaid käsitleb Pätsi mõtete erinevaid tahke, mis kõik sisalduvad 1937. aasta põhiseaduses.¹¹ Seetõttu kannab Laamani artikkel autoritaarse ajastu pitserit. Pätsi kirjutatud tekstidele, mis ilmusid enne Eesti vabariigi väljakuulutamist, pöörab Laaman artiklis vähe tähelepanu. Laamani varasem teos "Maaküsimus ja maauuenduskaatsused" annab seevastu hea ülevaate maareformi kavadest Venemaal ja Eesti aladel duumamonarhia ajajärgul.¹² Selles käsitleb Laaman ka Pätsi "Maa-küsimuses" esitatud vaateid ja määratleb Pätsi nn radikaalse voolu ühe tähtsaima esindajana.

Toomas Karjahärmi artikkel "Konstantin Pätsi poliitilised ideed" on hea kokkuvõte Pätsi ideedest alates ülikooliajast kuni 1937. aasta põhiseaduseni.¹³ Üldistavalt kinnitab artikli autor, et Pätsi huvitasid sotsiaalfilosoofilise

¹⁰ Gert von Pistohlkors, *Ritterschaftliche Reformpolitik zwischen Russifizierung und Revolution: historische Studien zum Problem der politischen Selbsteinschätzung der deutschen Oberschicht in den Ostseeprovinzen Russlands im Krisenjahr 1905* (Göttingen: Musterschmidt, 1978); Gert von Pistohlkors, "Zielkonflikte deutsch-baltischer Politik nach der revolutionären Krise von 1905: zur Beurteilung der "Anleiheaktion" der Livländischen Ritterschaft und der Stadt Riga in Berlin in den Jahren 1906/07", *Die baltischen Provinzen Russlands zwischen den Revolutionen von 1905 und 1917 = The Russian Baltic provinces between the 1905/1917 revolutions*, hrsg. von Andrew Ezergailis, Gert von Pistohlkors (Köln, Wien: Böhlau, 1982) 125–153; Anders Henriksson, *Vassals and citizens: the Baltic Germans in constitutional Russia, 1905–1914* (Marburg: Herder-Institut, 2009); Ulrike von Hirschhausen, "Baltischer Liberalismus im frühen 20. Jahrhundert: ein regionales Konzept zwischen Nationalismus und Demokratie", *Geschichte und Gesellschaft*, 29:1 (2003), 105–137.

¹¹ Eduard Laaman, "K. Pätsi poliitiline ideestik", *Varamu*, 2 (1939), 171–180. Sama artikli uustrükid, vt Eduard Laaman, "K. Pätsi poliitiline ideestik", *Konstantin Päts. Minu elu: mälestusi ja kilde eluloost [valimik artikleid ja kirju]* (Tartu: Ilmamaa, 1999) 16–35; Eduard Laaman, "Konstantin Pätsi poliitiline ideestik", *Eduard Laaman: iseseisvuse tunnid* (Tartu: Ilmamaa, 2010), 363–381.

¹² Eduard Laaman, *Maaküsimus ja maauuenduskaatsused* (Tallinn: Eestimaa Kooliõpetajate Selts, 1917).

¹³ Toomas Karjahärm, "Konstantin Pätsi poliitilised ideed", *Konstantin Pätsi tegevusest: artiklite kogumik* (Tallinn: Konstantin Pätsi Muuseum, 2002), 74–97.

terviksüsteemi loomise asemel praktilised saavutused. Karjahärmi hinnangul oli Pätsi jaoks Vene keisririigi perioodil eriti südamelähedane omavalitsusreformi küsimus. Jäädes ülevaatlikuks, mainib Karjahärm küll mitmeid Pätsi poliitilisi vaateid mõjutanud autoreid, kuid ei peatu pikemalt nende ideedel.

Konstantin Pätsi poliitiliste vaadete uurimisel Eesti iseseisvumisele eelnenud perioodil on kõige tähtsamateks allikateks mitmesugused Pätsi poolt kirjutatud tekstid. Ajalehtedes Teataja, Koit, Peterburi Teataja (Pealinna Teataja) ja Tallinna Teataja ilmunud mitmesaja Pätsi artikli kõrval on eriti tähelepanuväärne tema 1907. aastal ilmunud teos “Maa-küsimus”. See on Pätsi kõige mahukam ja põhjalikum Balti kubermangude agraarprobleemide käsitus. Päts esitab “Maa-küsimuses” Eesti alade omavalitsusja maareformi kava ning arvustab oma kaasaegsete erakondade vaateid antud küsimuses.

Kuigi Pätsi üldised “Maa-küsimuses” esitatud poliitilised seisukohad on juba küllalt hästi teada, ilmnevad selle teksti lugemisel uued uurimisprobleemid. Eelkõige võib küsida, miks Päts töötas välja just sellise maareformi kava ning kuidas ta oma ettepanekuid põhjendas. Lisaks tõstatuvad küsimused erinevate välisautorite ideede mõjust ja levikust Balti kubermangudes. Saadud vastused annaksid edaspidi võimaluse võrrelda Pätsi poliitilisi tekste teiste Vene keisririigi lääneosa rahvuslike liikumiste juhtide tekstidega. Käesoleva artikli piiritletud eesmärk on analüüsida Pätsi “Maa-küsimuses” esitatud seisukohti teose ilmumisele eelnenud agraarreformi üle peetud arutelude taustal ja selgitada, milliseid argumente Päts oma seisukohtade kaitseks kasutas.

Suurmaaomand, väikemaomand või põline rent

20. sajandi alguses kuulus üle poole kogu Eesti alade maast suurmaaomanikest mõisnikele. 1905. aastal moodustas eramõisate maaomand 64,4 ja talude maaomand 27,6 protsenti kogu Eesti ala maafondist.¹⁴ Kuigi talude pärieksostmise tagajärjel oli tekkinud talurahva väikemaomand, lasusid suurel osal pärieksostetud taludest võlad. Taluomanike kõrval eristusid eraldi sotsiaalse kihina talude rentnikud. Sellised omanikest ja rentnikest taluperemehed koos pereliikmetega moodustasid veel 19. sajandi lõpul kõigest 44 protsenti kogu Eesti alal elanud maarahvast.¹⁵

¹⁴ Feliks Virma, *Maasuhted, maakasutus ja maakorraldus Eestis* (Tartu: Halo, 2004), 106.

¹⁵ *Eesti ajalugu V: pärisorjuse kaotamisest vabadussõjani*, tegevtoim. Toomas Karjahärm, Tiit Rosenberg, peatoim. Sulev Vahtre (Tartu: Ilmamaa, 2010), 133.

1905. aasta revolutsioonilised sündmused sundisid Vene keisririigi kesk-võimu uuendustele. Erinevate sotsiaalsete kihtide huve esindavad poliitilised liikumised said võimaluse esitada ettepanekuid riigikorralduse muutmiseks. 1905. aasta sügisel loodi esimesed poliitilised erakonnad Eesti alal. Maaolude korraldamise ettepanekutes oli kesksel kohal küsimus talurahva väikemaaomandi osakaalu suurendamisest.

Erinevaid baltisaksa huvigruppe esindanud Balti Konstitutsiooniline Partei ja Eestimaa Konstitutsiooniline Partei tegid ettepanekuid talumaade müümise soodustamiseks, kuid olid kindlalt mõisnike suurmaaomandi sundvõõrandamise vastu.¹⁶ Esimesteks eestlaste asutatud erakondadeks olid Eesti Rahvameelne Eduerakond (ERE) ja Eesti Sotsiaaldemokraatlik Töölise Ühisus (ESDTÜ). ERE võttis oma tegevuskavasse Vene Konstitutsioonilis-Demokraatliku Partei (kadettide) programmi, milles nähti ette ka eramaade sundvõõrandamise võimalus.¹⁷ ERE häälekandjas Postimees esitatud kohalikest oludest lähtuvas reformikavas nõuti küll riigimaade jaotamist ning talu-, kiriku- ja kvoodimaade ostmist riigi poolt, kuid mitte mõisamaade sundvõõrandamist.¹⁸ ESDTÜ seadis lähemaks eesmärgiks riigi- ja kirikumaade talupoegadele jaotamise, kuid lisas, et lõplik otsus maaküsimuse lahendamiseks tehakse alles pärast sotsialistlikku revolutsiooni.¹⁹ Lisaks nimetatud erakondadele tegutsesid ka mitmed ülevenemaaliste erakondade kohalikud organisatsioonid, millest üks aktiivsemaid oli Vene Sotsiaaldemokraatliku Töölise Partei (VSDTP) kohalik haru. VSDTP võttis mõisamaade konfiskeerimise oma programmi 1905. aasta detsembris.²⁰ 1905. aasta lõpus Tartus asutatud Radikaalsotsialistlik Ühisus nõudis riigi- ja kirikumaade jagamist talupoegadele ning eramaade osalist sundvõõrandamist riigi poolt.²¹ Radikaalsotsialistlik Ühisus ei kujunenud küll

¹⁶ *Kuidas peab Eestimaa konstitutsioonilise ehk riigi-põhjuskorra erakonna eeskavast aru saama? Mis tahab Eestimaa põhjusseaduse erakond?* (Tallinn: Valgus, 1905), 12–14; *Programm der Dorpater Ortsgruppe der Baltischen Konstitutionellen Partei* (Dorpat: Mattiesen, 1906) 8–11.

¹⁷ *Eesti Rahvameelne Eduerakond: eeskava ja tegevuse põhjused* (Tartu: Postimees, 1905), 8–9. *Vrd Konstitutsional-demokratia partei (Rahva vabaduse erakonna) programm, mis erakonna asutamise kongressil 12.-18. oktoobril 1905 kokkuseatud* (Peterburi: Peterburi Eesti osakond, 1906), 8–9.

¹⁸ "Eesti rahvameelse eduerakonna nõudmised kodumaa elus" (3), *Postimees*, 23.11.1905.

¹⁹ *Eesti sotsiaaldemokratilise Töölise Ühiseuse programmi eelplaan* (Tartu: Tartu osakond, 1905), 11–13.

²⁰ Karjahärm, Sirk, *Eesti haritlaskonna*, 244–245.

²¹ *Radikalsotsialistilise Ühiseuse programm* (Tartu, 1905), 7.

erakonnaks, kuid selle poliitilisi vaateid kandsid järgnevatel aastatel ajalehed Vaatleja ja Sõnumed.²²

27. aprillil 1906. aastal tuli kokku Vene keisririigi I riigiduum. Kuigi parlamentis pääses vaid 4 eesti rahvusest saadikut, olid eesti avalikkuse ootused esinduskogu tööle kõrged. Riigiduumi kokkukutsumist peeti tähtsaks pöördeks kogu riigi elus ja seda võrreldi uue selge päeva algusega.²³ 8. mail esitasid kadetid riigiduumale maareformi eelnõu, mis nägi ette suurmaaomandi ulatusliku sundvõõrandamise ja riigi maatagavara loomise.²⁴ Kadettide eelnõu tõi nii riigiduumas kui ka ajakirjanduses kaasa vaidlused selle üle, kas suurmaaomandi sundvõõrandamine on üldse õigustatud ja kuidas tuleks sundvõõrandatud maad talupoegadele välja jagada.²⁵

Kohalikus rahvuslikus eesti ajakirjanduses valitses selge arusaam, et kuna eestlased ja lätlased on siinsete alade pärisrahvad, siis on sakslaste suurmaaomandi sundvõõrandamine igati õiglane ja riigi majanduse arenguks hädavajalik samm. Mõisnike vastuväiteid eraomandi kaitseks peeti kohatuteks, seda enam, et eelnõu nägi ette sundvõõrandatud maade eest senistele omanikele hüvitise maksmise.²⁶ Küll aga puhkes eestikeelsete ajalehtede veergudel debatt selle üle, kas loodavast maatagavarast tuleks maa põlluharijatele põlisele rendile anda või eraomandiks müüa.

Põlise rendi korral oleks maa põlluharijatele kasutada antud pikaajalise rendilepingu alusel. Rentnik ei oleks saanud maad müüa ega pantida, kuid rendi tasu oleks olnud kindlaks määratud ja maa kasutusõigus pärandatav. Kõige jõulisemalt asus põlist renti toetama ajaleht Vaatleja. Mitmes artiklis rõhutab nimetatud ajaleht põlise rendi regulatsiooni eeliseid eraomandi ees. Vaatleja hinnangul annab maa eraomand ärimeestele alati võimaluse maad kokku osta, maa hinda tõsta ja seeläbi ebaõiglaselt teenida. Kuna põlise rendi puhul ei saa rentnik maad müüa ega pantida, on selline maaga hangeldamine välistatud.²⁷ Vaesematele talupoegadele on Vaatleja järgi põline rent soodsam juba seetõttu, et maa ostmine ühekorraga eraomandiks käib neile üle jõu, rent aga määratakse pika aja peale õiglaselt

²² Lui Olesk, "Isiklikust suhtumisest revolutsiooni: radikaalsotsialistlik erakond", *Punased aastad: mälestisi ja dokumente 1905. aasta liikumisest Eestis I*, toim. Hans Kruus (Tartu: Eesti Kirjanduse selts, 1932), 88–90 (89).

²³ "Tõsine pööripäev", *Päevaleht*, 28.4.1906.

²⁴ *Gosudarstvennaya Duma. Sessiya 1: stenograficheskie otcheti 1906 g, t. 1: zasedaniya 1–18 (s 27 aprelya po 30 maya)* (S.-Peterburg, 1906), 248–251. Vrd "Das Agrarprogramm der Kadetten", *Nordlivländische Zeitung*, 12.5.1906.

²⁵ "Maaküsimus riigivolikogus", *Koit*, 27.5.1906.

²⁶ "Maa rahvale!", *Päevaleht*, 27.5.1906.

²⁷ "Maaküsimus", *Vaatleja*, 6.6.1906; "Põline rent", *Vaatleja*, 28.6.1906.

suuruses.²⁸ Isegi kui talupoeg suudab laenu abil maa eraomandiks osta, on selle tagajärjeks üldjuhul pikaajaline võlgades elamine või üha uute laenude võtmine.²⁹ Kuna eraomand tähendab seega "igavest ja peasemata võlgade sees siplemist; põline rent aga kergendab märksalt põllumehe rasket seisukorda" on Vaatleja kindlalt "maa-eraomanduse vastu ja maa kogukondlise omavalitsuse kätteminemise poolt!"³⁰

Vaatleja kõrval toetasid põlist renti ka ajalehed Koit ja Virulane. Ajaleht Koit seadis esikohale rahva majandusliku arengu ja rõhutas sarnaselt ajalehega Vaatleja, et põline rent on just vaesematele talupoegadele soodsam, kuna nad ei pea kapitali ostuhinna tasumiseks kasutama, vaid võivad selle kohe talumajapidamisse või ühistegevusse investeerida.³¹ Ajaleht Virulane seadis ühiskonna kõrgeimaks ideaaliks sotsialismi. Kuna Vene keisririik ei olnud ajalehe hinnangul eraomandi kaotamiseks veel valmis, tegi ajaleht ettepaneku sundvõõrandatud maa munitsipaliseerida (anda see demokraatlikult valitud kohaliku omavalitsusasutuse kätte).³² Virulane väitis ka, et maa andmine põlluharijatele pärandatava kasutusõiguse alusel on juba seetõttu edumeelne lahendus, et see lihtsustab tulevikus sotsialistlikule korrale üleminekut.³³ Seega asusid põlist renti toetama erinevad ajalehed, mille üldised ideoloogilised hoiakud ei langenud alati kokku.

Põlise rendi vastu ja eraomandi toetuseks astus välja ajaleht Postimees. Kõigepealt nõudis Postimees, et maaküsimus tuleb lahendada iga piirkonna ja rahva iseärasusi silmas pidades. Nii oleks pidanud Postimehe järgi sundvõõrandatud maa jagamise tingimused igas piirkonnas eraldi kindlaks määrama demokraatlikult valitud kohalik omavalitsusasutus.³⁴ Ajaleht lükkas ümber Vaatleja poolt esitatud väited põlise rendi eelistest. Postimehe väitel saab maaga spekulierimist vältida, kui maade ostuhinnad seadusega kindlaks määrata ja üksnes neil lubada maad omandada, kes seda ise harivad.³⁵ Riigilt omandatud maa ostuhinna võib tasuda aegamööda aastakümnete jooksul, kusjuures iga-aastane summa vaevalt põlise rendi summat ületaks.³⁶

²⁸ "Maaküsimus", *Vaatleja*, 6.6.1906.

²⁹ "Põline rent", *Vaatleja*, 28.6.1906; "Tühi kartus", *Vaatleja*, 1.7.1906.

³⁰ "Kumb on parem?", *Vaatleja*, 23.6.1906.

³¹ "Rendi ja ostu vahedest", *Koit*, 8.7.1906.

³² "Pilk agrarküsimusesse" (2,3,4), *Virulane*, 27.5.1906, 29.5.1906, 30.5.1906.

³³ "Maa-nõudmise asjus", *Virulane*, 13.6.1906; vt ka Virulase kriitikat maa eraomandiks jaotamise toetajate suunas: "Eraomanduse jaotamine", *Virulane*, 16.6.1906.

³⁴ "Missuguste juhtmõtete järele tuleb agrar-küsimust arendada", *Postimees*, 31.5.1906.

³⁵ "Mis põhjustel kaitseme meie maaeraomandust I", *Postimees*, 4.7.1906.

³⁶ "Mis põhjustel kaitseme meie maaeraomandust II", *Postimees*, 5.7.1906.

Postimehe sõnul annab eraomand maa omanikule suurema majandusliku vabaduse ja võimaluse maad laenu tagatiseks pantida. Eelkõige on põlise rendi puuduseks see, et rentnik ei saa ennast tunda talu peremehena. Rentnik ei kasva isegi põlise rendi korral iialgi oma maatükiga niivõrd ühte, kui maa pärisomanik. Sellel on aga põllumajanduse arengule oluline mõju. “Nagu teada, on kõige majanduslike edenemise pääkihutajaks inimese oma, s. t. tema enese ja ta laste kasu või interest. Teab inimene, kelle hääks ta töötab, et ta ise ehk tema lapsed tema töövilja lõikavad, siis ei karda ta vaeva, siis ei hooli ta ohvritest, siis teeb ta kõik, et oma põldu paremini sisse seada, et enam oma aiast saada jne.”³⁷ Eraomand motiveerib inimest rohkem pingutama ja toob seeläbi laiemalt kaasa majandusliku arengu.

Postimehe hinnangul on maa jagamisel eraomandiks lausa rahvuslik tähtsus. Ühest küljest olevat eraomand kujunenud lühikese ajaga eesti rahva ideaaliks. Teisest küljest toovat see kaasa eesti rahva suurema iseseisvuse riigi keskvoimu otsustest. Kui riik on maa omanik ja rendib maad välja, sõltuvad rentnikud alati valitsuse meelemuutustest. Tagurliku valitsuse poliitikas võib riiklik maaomand osutada venestamise vahendiks. Kardetaval juhul võimaldab riiklik maaomand riigil koguni sundida eesti talupoegi ümber asuma, et nende asemele vene talupoegi saata.³⁸

Postimehe väiteid asus omakorda ümber lükkama juulis 1906 Vaatleja järglasena ilmuma hakanud ajaleht Sõnumed. Selle veergudel ilmunud artiklis kaitseb vandeadvokaat Jüri Jaakson põlist renti ja vaidlustab Postimehe järeldused. Jaaksoni arvates on nii lühiajaline rent kui ka piiramatu eraomand põllumajanduse arengut takistavad nähtused. Piiratud eraomandi ja põlise rendi vahel valides kaldub Jaakson eelistama viimast. Eraomandi eeliseks põlise rendi ees peab ta küll seda, et “maapidaja rendimaksudest mitte vabaks ei saa, kuna ta aga küll ostuprotsentidest vabaks saab, kui ostuhind makstud on. Et aga nimetatud õigus põllutöö edenemiseks tingimata tarvilik oleks, seda ei hakka vististe küll keegi tõendama.”³⁹ Sellega annab Jaakson mõista, et omanikutunne ei ole põllumajanduse arenguks kaugeltki nii tähtis, nagu Postimees väidab.

Põllumajanduse arengu kriteeriumist lähtudes on põlisel rendil Jaaksoni hinnangul eraomandi ees selged eelised. Eelkõige on põline rent soodsam just vaesemale talurahvale, sest teeb vähejõukatele kihtidele maa kergemini kättesaadavaks. Peale selle räägib põlise rendi kasuks ka asjaolu, et

³⁷ “Mis põhjustel kaitseme meie maaeraomandust II”, *Postimees*, 5.7.1906.

³⁸ “Mis põhjustel kaitseme meie maaeraomandust III”, *Postimees*, 6.7.1906.

³⁹ J. Jaakson, “Era-omandus ja edu-erakond”, *Sõnumed*, 25.7.1906.

renditalud saab vajaduse korral hiljem eraomandiks ümber muuta.⁴⁰ Postimehe väitega, nagu annaks eraomand Vene impeeriumis väikesele eesti rahvale suurema kindlustunde, Jaakson ei nõustunud: "On riigil võimus, maad maa-omanikkudelt ära võtta, siis on tal seda suurem võimus käes, maad väikse rahva maa-omanikkudelt selleks ära võtta, et seda valitseva rahva liikmetele uueste välja jagada."⁴¹ Ta meenutas Postimehele veel sedagi, et põlise rendi eestkõnelejad räägivad maatagavarast, mis oleks siiski kohaliku omavalitsuse, mitte keskvalitsuse kontrolli all.⁴²

Ka riigiduuma eestlastest saadikute hulgas puudus üksmeel. Jaan Tõnisson, August Lubi ja Oskar Rütli pooldasid eraomandit, Karl Hellat aga kuulus põlise rendi toetajate leeri. Vaidlus omandas isikliku ja paljuski põhimõttelise ideoloogilise iseloomu, kusjuures konkreetsete maade ostmise või ka põlise rendi tingimused jäid arutelust üldse kõrvale. Nii ei saanudki põllumees vastust kõige olulisemale küsimusele: kas ja kuivõrd oleks aastane ostuhinna tasumise osamakse suurem aastasest rendisummast.⁴³

8. juulil 1906. aastal saatis keiser I riigiduuma laiali. Sellega luhtusid eestlaste lootused maaküsimuse kiirele ja põhjalikule lahendusele Riigiduumas. Kuigi arutelu eraomandi ja põlise rendi eeliste ja puuduste üle jätkus, pidid mõlemad vaidluspooled tunnustama, et tegelikult jagati maid, mis olid endiselt baltisaksa mõisnike omandis. Juulis seadusandlike ettepanekute väljatöötamiseks kokku tulnud Balti kubermangude ajutise kindralkubeneri erinõupidamisel moodustasid sakslastest esindajad enamuse, mistõttu kõik erinõupidamisel vastuvõetud reformieelnõud lähtusid baltisaksa mõisnike ja linnakodanluse huvidest.⁴⁴ Seejuures selgitasid baltisakslased oma vaateid maaküsimuses nii Riigiduuma tegutsemise ajal kui ka hiljem põhjalikult kohalikus saksakeelses ajakirjanduses.

Kui enamik eestlasi pidas suurmaaomandit takistuseks Vene keisririigi moderniseerumisel, siis baltisakslastel oli antud küsimuses otse vastupidine arusaam. Nende arvates pidid kõik abinõud maaküsimuse lahendamiseks lähtuma maakorralduse loomulikust arengust ja kõik sunnimeetmed suurmaaomandi jagamiseks olid seejuures välistatud.⁴⁵ Kadettide eelnõu nimetati teostamatuks utopiaks ja majanduslikult laastavaks eksperimendiks.⁴⁶ Üldistades võib baltisaksa argumendid suurmaaomandi säilimise

⁴⁰ J. Jaakson, "Era-omandus ja edu-erakond", *Sõnumed*, 25.7.1906.

⁴¹ J. Jaakson, "Era-omandus ja edu-erakond" (2), *Sõnumed*, 26.7.1906.

⁴² *Ibid.*

⁴³ "Põlluküsimus – tüliküsimus", *Päevaleht*, 26.6.1906.

⁴⁴ Karjahärm, *Ida ja Lääne*, 143–145.

⁴⁵ "Die Agrarfrage in den Ostseeprovinzen V", *Düna-Zeitung*, 8.7.1906.

⁴⁶ "Ein Ausweg in der russischen Agrarfrage?", *Düna-Zeitung*, 4.8.1906.

poolt jagada õiguslikeks ja majanduslikeks. Õiguslike argumentidega astusid baltisakslased vastu eestlaste ja lätlaste väitele, et võõrvallutajate maa jagamine põliselanikele on mitusada aastat kestnud ebaõigluse lõpetamine. *Revalsche Zeitung* rõhutas, et aadli maaomand ei ole kelleltki röövitud, vaid riigiteenistuse eest saadud õiguspärane tasu.⁴⁷ Selle maaomandi säilimine peaks suurmaaomanike väitel olema riigi oluline huvi, sest just eraomandi kaitse on rahva patriotismi alus ja riigi kindlaim tugi sotsialistlike ideede leviku vastu. Eraomandi rikkumise legaliseerimine võib aga vallandada kodusõja.⁴⁸ Sellise väitega püüdsid suurmaaomanikud leida Vene keskvoimu toetust, tuletades meelde eelnenud aasta revolutsioonilisi sündmusi.

Veelgi kaalukamad olid baltisaksa autorite majanduslikud argumendid. Rahukohtunik Gregor von Glasenapp arvas ajakirjas *Baltische Monatschrift*, et maa jagamine võimalikult paljudele inimestele ei saa riigi majanduse üldisele arengule kuidagi kasuks tulla. Maa omanikuks peavad olema need, kes seda kõige tootlikumalt harida suudavad ja oskavad. Mida suurem on tootlikkus, seda odavamad ja kättesaadavamad on kogu rahvale vajalikud põllumajandussaadused. Toodang, mida Venemaa ei suuda ära tarbida, tuleb müüa välismaale. See toob omakorda riigile raha, mis võimaldab põllumajandust veelgi intensiivsemaks muuta ja üha suuremale arvule inimestele põllumajanduses tasuvat tööd anda.⁴⁹ Valides suur- ja väikemaomandi vahel tuleb Glasenappi arvates kahtlemata eelistada suurmaaomandit kui kasumlikumat.⁵⁰ Glasenapp lähtus kogu Vene keisririigi majanduslikust kasust ja jõudis järeldusele, et kui maa kuulub suurmaaomanikele, kes sellest kõige suuremat tulu suudavad teenida, siis on see kasulik kogu Venemaa majandusele, mistõttu paraneb aja jooksul ka iga üksiku Venemaa talupoja majanduslik olukord.

Lahendused maaküsimusele sõltusid ka sellest, kuidas erinevad huvigrupid hindasid talurahva majanduslikku olukorda Balti kubermangudes. Liivimaa rüütelkonna sekretär Alexander von Tobien jõudis kindralkubeneri nõupidamisele üle antud Balti maaolude põhjalikus statistilises ülevaates järeldusele, et talurahva olukord on täiesti rahuldav. Talude ostuhinnad Balti kubermangudes ei ole tema hinnangul liiga kõrged, talude rendihinnad on Vene sisekubermangudega võrreldes madalamad ja talurahvas

⁴⁷ "Privateigentum I", *Revalsche Zeitung*, 13.10.1906; "Privateigentum II", *Revalsche Zeitung*, 14.10.1906.

⁴⁸ "Aufruf des allrussischen Verbandes der Grundeigentümer", *Revalsche Zeitung*, 22.9.1906.

⁴⁹ Gregor von Glasenapp, "Die Agrarfrage in Russland und ihre einfache Lösung", *Baltische Monatschrift*, 61 (1906), 385–419 (393–397).

⁵⁰ Glasenapp, "Die Agrarfrage", 398–400.

küllaltki jõukas.⁵¹ Tobieni töö leidis eesti ajakirjanduses elavat vastukaja. Nii Postimees kui ka Sõnumed kirjutasid, et kuigi Tobien kasutab oma töös mitmesuguseid arvandmeid, ei tunne ta tegelikult Balti kubermangude maaolusid ja moonutab neid Liivimaa rüütelkonna huvides.⁵²

Rüütelkondade jäika konservatiivsust võib eristada baltisaksa liberaalset suunast, mida esindas eelkõige Balti Konstitutsiooniline Partei. Siiski ei saa maaküsimuse käsitlemisel nende kahe suuna vahel välja tuua olulisi erinevusi. Balti Konstitutsiooniline Partei ei töötanud kõnealusel perioodil välja ühtki laiaulatuslikku maareformikava ja toetus suurmaaomandi säilimise õigustamisel eraomandi kaitsele kui liberaalsele põhimõttele.⁵³ Eesti rahvuslased pidasid üldjuhul nii konservatiivset kui ka liberaalset suunda esindavaid baltisaksa ajalehti ühtviisi tagurlikeks.

Sotsiaaldemokraadid jäid I riigiduuma tegevuse ajal puhkenud maaküsimuse avalikust arutelust mõnevõrra kõrvale. Juba 1905. aasta lõpus suleti riigivastaste ideede levitamise tõttu mitmed vasakpoolsed ajalehed, 1906. aasta alguses ka ESDTÜ häälekandja Uudised. Mitmed sotsiaaldemokraatliku liikumise juhid arreteeriti, paljud põgenesid välismaale. Siiski ilmus ka sotsiaaldemokraatlikke väljaandeid. Nendes avaldatud tekstides väljenduvad sotsiaaldemokraatliku mõtte erinevate suundade lahendused maaküsimusele. Esiteks võib eristada sotsialistlike ideaalidega ajalehti, nagu eespool käsitletud Virulane, mis taktikalistel kaalutlustel toetasid suurmaaomandi sundvõõrandamist ja maa jagamist talurahvale põlise rendi alusel. Teiseks leidis nii väikemaaomandi kui ka põlise rendi toetajate suhtes kriitilisi tekste, mis väitsid, et maa jagamisega talurahvale eraomandiks või kasutamiseks loouakse üksnes kunstlikke tõkkeid kapitalistlikule arengule.⁵⁴ Selle arengu lõpptulemuseks pidi paratamatult olema üleminek sotsialistlikule maakorraldusele. Lisaks oli paguluses võimalik avaldada ka radikaalsemaid seisukohti, mille järgi tulnuks maa mõisnikelt kohe ilma tasu maksmata ära võtta. Konfiskeeritud maa ühisomandi kõrval pidi jääma alles ka väikemaaomand.⁵⁵

⁵¹ Alexander von Tobien, *Die Agrarverfassung des livländischen Festlandes: Denkschrift übergeben dem Baltischen Generalgouverneur Sollogub am 25.2.1906* (Riga: Löffler, 1906), 44–45.

⁵² "Talupoegade paradiis I", *Postimees*, 14.7.1906; "Talupoegade paradiis II", *Postimees*, 15.7.1906; "Tuttav viis", *Sõnumed*, 21.7.1906; "Meie talurahva seisukord", *Sõnumed*, 30.7.1906.

⁵³ Hirschhausen, "Baltischer Liberalismus", 112–113.

⁵⁴ "Põline rent" ja meie "poliitikameeste" veikekoodanlised unistused" (3, 4), *Hommik*, 26.1.1907; 30.1.1907.

⁵⁵ "Maaküsimus" (1–3), *Õigus: La Justice, journal estonien*, 2 (1906), 4–6; *Õigus: La Justice, journal estonien*, 3 (1906), 1–2; *Õigus: La Justice, journal estonien*, 4 (1906), 3–4.

Pätsi agraarprogramm “Maa-küsimuses”

Ajalehes Teataja (ilmus aastatel 1901–05) oli Konstantin Päts korduvalt Balti kubermangude agraarprobleeme käsitlenud. Mitmes artiklis kirjeldas ta talurentnike kehva olukorda ja nõudis, et riik tagaks rentnikele senisest suuremad õigused ning määraks kindlaks talude ostuhinnad.⁵⁶ 1905. aastal keskendus Päts autonoomse omavalitsuse küsimusele.⁵⁷ Pärast Teataja sulgemist põgenes Päts Šveitsi.

“Maa-küsimuse” ilmumise ajal elas Päts sisepagulasena Helsingi lähedal. 1906. aasta sügisel avaldati ajalehes Koit pseudonüümi yx all mitmed Pätsi artiklid, mis käsitlesid mitmesuguseid kohaliku omavalitsusega seotud küsimusi. 1907. aastal ilmus Koidu kirjastuse eraldi trükisena anonüümne “Maa-küsimus”, mille peatükid olid veidi muudetud kujul sama aasta jaanuarist kuni aprillini samuti yx-i nime all ilmunud ajalehes Koit.

“Maa-küsimus” koosneb sissejuhatusest ja viiest peatükist. Sissejuhatuses ütleb Päts, et esitab “Maa-küsimuses” käremeelse poliitilise voolu agraarreformi kava. Päts möönab, et käremeelsus on poliitilise vooluna küllalt lai ja selle eesmärgid veel määratlemata, kuid usub, et käremeelsusel on eeldusi erakonnaks kujuneda. Käremeelsus ehk radikaalsus tähendab Pätsi käsituses “ainult järjekindlat vabameelsust, põhjalikkude paranduste nõudmist”.⁵⁸ Päts ei täpsusta, keda ta tegelikult käremeelsete all silmas peab, kuid jätab mulje, nagu kõneleks ta paljude mõttekaaslaste nimel. Juba sellega, et ta ennast käremeelseks nimetab, määratleb ta tolleaegse eesti lugeja jaoks oma positsiooni põlise rendi ja eraomandi pooldajate vahelises vaidluses.

Kuigi käremeelsuse mõistel oli vaadeldaval perioodil üsna lai ideoloogiline tähendus, hakati sellega nimetatud vaidluse kontekstis tähistama põlise rendi toetajaid. Postimees nimetas käremeelseteks eelkõige ajalehti Vaatleja ja Virulane.⁵⁹ Ka Päevaleht nimetas käreda voolu kõige olulisema häälekandjana just ajalehte Vaatleja.⁶⁰ II riigiduuma valimiste eel pidas Postimees käremeelseid Eduerakonna kõige olulisemateks vastasteks ja heitis neile ette sotsiaaldemokraatlikke põhimõtteid maaküsimuses.⁶¹ Koit

⁵⁶ “Miks rentniku-põlv ei parane?”, *Teataja*, 3.8.1902; “Põlluasjanduse komiteed”, *Teataja*, 27.8.1902; “Rendikohtade sundusline müümine”, *Teataja*, 25. 11.1902.

⁵⁷ “Balti omavalitsus”, *Teataja*, 1.11.1905.

⁵⁸ Konstantin Päts, *Maa-küsimus* (Tallinn: Koidu kirjastus, 1907), 5.

⁵⁹ “Kuidas meie nõndanimetatud käremeelsed maaküsimust harutavad”, *Postimees*, 28.6.1906.

⁶⁰ “Meie aeg ja ajakirjandus”, *Päevaleht*, 9.6.1906.

⁶¹ “Kui käremeelsed võidule pääseks”, *Postimees*, 22.11.1906; “Kas Eduerakond või käremeelsed?”, *Postimees*, 23.11.1906.

aga arvustas omakorda Eduerakonna vaateid ja määratles end seeläbi selgelt põlise rendi ja käremeelsete toetajana.⁶² Seega võisid Pätsi kaasaegsed juba "Maa-küsimuse" sissejuhatust lugedes eeldada, et autor pooldab maa põlisele rendile andmist.

Päts esitab oma põhiseisukohad "Maa-küsimuse" teises peatükis, mis kannab pealkirja "Kuidas tuleks meie maaolusid uuendada?". Tema lähtekohaks on rahvuslik veendumus, et eestlastel kui Eestimaa pärisrahval on õigus maale. Agraarreformi tähtsaim eesmärk oleks 700 aastat kestnud ajaloolise ülekohtu heastamine ja eesti rahva majandusliku kindlustunde tagamine. Selle eesmärgini ei ole Pätsi arvates võimalik jõuda, kui ei laiendata ka rahva poliitilisi õigusi. Seepärast seab Päts maareformi eeltingimuseks omavalitsusreformi ja kohalikke küsimusi otsustava demokraatlikult valitud autonoomse esinduskogu kokkukutsumise.⁶³ Sellega seob Päts maaküsimuse lahendamise ühte talle nii olulise rahvusliku autonoomia küsimusega. Just autonoomse esinduskogu kaudu peab teostuma põhimõte, et "maa olgu rahva tarvis ja rahva oma võimu all".⁶⁴

Pätsi agraarreformi kava keskmes on rahva maatagavara asutamine, mille üle valitseksid kohaliku omavalitsuse asutused. Selle maatagavara hulka tuleb arvata kõik rüütelkondade, linnade, riigi- ja kirikumaad. Eramaid ostetakse maatagavara suurendamiseks vabalt kokkulepitud hinna alusel. Siiski peab omavalitsusel olema õigus eramaid sundvõõrandada ulatuses, milles need ületavad eramaaomandile kehtestatud ülemmäära. Sellisel juhul määravad õiglase hinna kindlaks vahekohtud. Rahva maatagavara hulka kuuluksid ka metsad, sood, merekaldad, siseveekogud ja maavarad.⁶⁵

Eramaade osaline sundvõõrandamine on Pätsi hinnagul õigustatud, kuna see toimub üldsuse huvides. Maa omandiõiguse kujunemist kirjeldades eristab Päts traditsioonilist Rooma õiguse eraomandit ja germaani rahvaste hulgas tuntud ühisomandit. Pätsi väitel tunnistasid germaani rahvad veel keskajalgi maa terve rahva ühisomandiks. Riigi valitseja oli kõigest omandiõiguse kandja, kes andis maad riigiteenistuse eest aadlile tarvitamiseks. Aadel hakkas aga aja jooksul maad oma omandiks pidama. Kuigi Vene keskvoim tunnistas mõisad aadli omandiks, oli see Pätsi hinnangul riigi kingitus, millega üksikud rikastusid üldsuse kulul.⁶⁶ Sellise

⁶² "Eduerakond ja maaküsimus", *Koit*, 5.12.1906; "Eduerakond ja maaküsimus", *Koit*, 19.12.1906.

⁶³ Päts, *Maa-küsimus*, 39–41.

⁶⁴ *Ibid.*, 44.

⁶⁵ *Ibid.*, 91–92.

⁶⁶ *Ibid.*, 57–58.

arutluskäiguga jõuab Päts hoopis teistsugustele järeldustele kui baltisaksa suurmaamandi kaitsjad. Kuna algselt oli maa rahva ühisomand, siis on Pätsi arvates igati loomulik, et ühiskondliku vajaduse korral saab maa taas rahva ühisomandiks kuulutada. Omavalitsusliku rahva maatagavara loomine oleks siis justkui tagasipöördumine algupärase maaomandi vormi juurde, olguigi et uuel kujul.

Pätsi ei analüüsi suur- ja väikemaamandi majanduslikke eeliseid ja puudusi. Tema arvates takistab riigi majanduslikku arengut olukord, kus suurem osa maad on väiksearvulise omanike kihi käes, samal ajal kui suur hulk rahvast ei suuda maad omandada, kuigi sooviks. Pätsi järgi on maa monopol, mille hinna omanikud võivad konkurentsi puudumise tõttu ise määrata. Kuna rahvaarv kasvab ja nõudlus maa järele üha suureneb, tõuseb kogu aeg ka maa hind. Need talupojad, kes suudavad laenu abil endale talukoha osta, maksavad aga enamasti elu lõpuni laenuprotsente. Seetõttu toob maa omandamine Pätsi sõnul kaasa kapitaliorjuse.⁶⁷ Pätsi jaoks ei ole maaküsimuse lahendamine tähtis mitte üksnes majanduslikust vaatepunktist, vaid kogu ühiskonnas süvenenud sotsiaalsete pingete leevendamiseks.

Käremeelsele kohaselt pooldab Päts rahva maatagavara hulka kuuluva maa jagamist põlluharijatele põlise rendilepingu alusel. Põline rent võiks tema hinnangul kesta kuni 1000 aastat ja renditasu peaks kogu selle aja kestel samaks jääma. Kuigi põllumees ei saa renditud maa omanikuks, vaid omandab vaid maa kasutusõiguse, peab põlise rendi õiguslik sisu sarnanema eraomandiga.⁶⁸ Siiski on põlisel rendil Pätsi arvates eraomandi ees mitmeid eeliseid.

Kõige tähtsamaks põlise rendi eeliseks on see, et põline rentnik saab maakasutajaks ilma ostuhinda tasumata ja tagatisega, et rendikoht jääb ka edaspidi tema pärijate valdusse. "Põline rentnik ei lange juba sellepärast mitte, et ta raha maa ostuhinna sisse kinni ei pane, alguses liikuva kapitali võimu alla, vaid ta võib oma raha, kui tal seda on, koha parandamiseks ja selle sisetulekute suurendamiseks tarvitada."⁶⁹ Päts selgitab, et isegi kui põllumehel on piisavalt raha, kulutab ta selle talukohta ostes ostuhinna tasumiseks. Nii ei saa see põllumees ostetud talus uuendusi teha ja peab küllalt kaua ootama, enne kui talu selle eest makstud summa tasa teenib. Tihti lisanduvad siia veel ka laenuprotsendid, mida põllumehel igal aastal maksta tuleb. Kui sama põllumees selle talu aga põlisele rendile võtaks, siis saaks ta oma vaba raha talu majapidamise parandamiseks kasutada.

⁶⁷ Päts, *Maa-küsimus*, 59–61.

⁶⁸ *Ibid.*, 66–67.

⁶⁹ *Ibid.*, 67.

Nii hakkab renditalu põllumehele kohe tulu tooma. Veelgi selgemalt võidavad põlise rendi läbi need vaesed põllumehed, kellel maa omandamiseks üldse võimalused puuduvad. "Terve rahva päralt oleva maa-tagavara abil võiks aga aja jooksul just neile maad harimise otstarbeks anda, kes nüüd milgi tingimisel ei suuda talukohta omaks osta ja keda nüüd kõige paremal korral just ajutiselt kestvate, lühikeste rendi-lepingutega nülitakse."⁷⁰ Seega pidi põline rent olema just vaesema talurahva huvides, sest andnuks neile võimaluse soodsatel tingimustel pikaajaliselt maad kasutada.

Teise põlise rendi olulise eelisena toob Päts välja selle, et aastane renditasu oleks palju väiksem kui aastane ostuhinna võla protsent maa ostmise korral. Selle väite põhjenduseks toob ta asjaolu, et "põlise rendi-maksu kõrgust terve rahva asemikud õiglaselt määraksivad, kuna ostuhinna kõrgus ikkagi maa-monopoli küljes ripub ja sellepärast suuremalt osalt maa sissetulekuga mitte küllalt tasakaalus ei ole".⁷¹ Pätsi selline väide on paljuski kriitika tema kaasaegse kehtiva agraarkorralduse vastu. Samas ei lükka Päts selle põhjendusega ümber eespool toodud Postimehe väidet, et sundvõõrandatud maade ostuhinna võib ju samuti seadusega kindlaks määrata või selle maksmise tähtaega aastakümneteks pikendada, mistõttu põllumehe iga-aastane võlakoormus maa omandamise korral ei ületaks aastast renditasu.

Päts mõistis, et tema ettepanekud leiavad hulgaliselt vastaseid, kes teda sotsialistlike aadete teokstegemises süüdistama hakkavad. Seepärast proovis ta kohe esitada neile mõned vastuväited. Ta kinnitab, et tema ettepanek maatagavara loomiseks ei ole üldse sotsialistlike vaadetega kooskõlas. Sotsialismi eesmärk on küll maa muutmine ühisomandiks, kuid lisaks sellele nõuab sotsialism ka töövilja ühist jagamist. "Tahaks siis keegi rahva maatagavara loomist sotsialismuse aadete täitmiseks nimetada, siis peaks ta ka näitama, et rahva maa-tagavara asutamisega ühtlasi ka kõik põlluharimise töövili ühisomanduseks langeb."⁷² Päts rõhutab, et tema ettepanekud seda ei nõua. Maatagavara asutamisega luuakse maaharijale üksnes soodsamad olud maa kasutamiseks, põlluharimise töövili jääb aga üksikutele maaharijatele ja nii saavad need tekkinud tagavara kapitalina jälle maaharimiseks kasutada.⁷³ Pätsi eesmärk oli teha maatagavara abil maa kättesaadavaks laiadele rahvahulkadele, kellel maaomand puudus. Kindlasti tuleb

⁷⁰ Päts, *Maa-küsimus*, 70.

⁷¹ *Ibid.*, 69.

⁷² *Ibid.*, 55.

⁷³ *Ibid.*, 55.

meeles pidada, et maatagavarast põlisele rendile antud maade kõrval nägi Pätsi agraarprogramm ette ka maaeraomandi säilimise.

Kolmandas peatükis avaldas Päts mitmete I riigiduuma erakondade agraarprogrammi ja asus neid siis neljandas peatükis arvustama. Kõige rohkem leiab Pätsi agraarprogrammis sarnasusi kadettide agraarprogrammiga. Päts toob välja ainult kaks olulist seisukohta, milles tema vaated kadettide programmist lahknevad. Esiteks ei ole ta nõus sellega, et maatagavara üle teostaks võimu keskvalitsus. Päts nõuab, et kõikide maakorraldusega seotud otsuste tegemise õigus kuuluks rahvuslikule omavalitsusele, mis haldaks ka rahva maatagavara. Teiseks võtaks Päts väljarenditava maa alusnormi arvutamise aluseks keskmise perekonna, mitte üksikisiku vajadused.⁷⁴ Vene Tööerakonna (nn trudovikkude) programmi kõige olulisemaks puuduseks peab Päts seda, et need sooviksid reguleerida maade renti avaliku õiguse alusel. Pätsi arvates peab see kindlasti toimuma eraõiguse alusel. Viidates Tõnissoni väidetele, et eestlastele on eraomand harjumuspäraseks saanud, täpsustab Päts, et eraomandi ja eraõigusliku maakorralduse mõisteid ei tohiks segamini ajada. Kuigi suurem osa eestlastest ei ole kunagi maa omanikud olnud, on nad tõesti harjunud eraõigusliku maakorraldusega, kus õigused ja kohustused tulenevad poolte omavaheolisest lepingust.⁷⁵

Eesti poliitilistest liikumistest peatub Päts pikemalt ERE agraarprogrammil ja sotsialistide vaadetel. ERE-l puuduvad Pätsi arvates kindlad põhimõtted, kuna ühest küljest väidab ERE, et toetab kadettide programmi, teisest küljest aga seisavad erakonna liikmed kadettide maa rendileandmise ettepanekule kindlalt vastu.⁷⁶ Päts tahtis ERE vaateid naeruvääristada ega tunnistanud, et tema ettepanekud langesid osaliselt ERE vaadetega kokku. Oli ju ERE häälekandja Postimees samuti nõudnud, et otsustusõigus sundvõõrandatud maa jagamise üle kuuluks kohalikele omavalitsusasutustele.

Eesti sotsialistide vaated olid Pätsi arvates samuti vastuolulised. Selle kinnituseks toob ta Tartu ülemaalse rahvaasemikkude kongressi aulakoosolekute otsused, mis järgisid tema sõnul Vene sotsiaaldemokraatide põhimõtteid. Ta väidab, et aulakoosoleku otsustes on sotsialismi kuulutades hoopis kodanlikke nõudmisi esitatud. Kuigi sotsiaaldemokraadid peaksid püüdma eraomandil põhinevat põllumajandust nõrgestada, on nende otsuste sisuks talupoegade maa omandamise võimaluste laiendamine. Päts toob oma kriitikale toeks ka Saksa sotsiaaldemokraadi Eduard

⁷⁴ Päts, *Maa-küsimus*, 127–135.

⁷⁵ *Ibid.*, 135–137.

⁷⁶ *Ibid.*, 115–116.

Bernsteini tsitaadi, mille kohaselt sotsiaaldemokraatia ei tohi mingil viisil kehtivat majanduslikku korraldust ja riigivõimu toetada.⁷⁷ Pätsi kriitika eesmärgiks oli näidata, et Eesti sotsiaaldemokraatide reformikavad polnud tegelikult sotsiaaldemokraatliku ideoloogiaga kooskõlas. Kuna Päts käsitles üksnes Tartu aulakoosoleku otsuseid ega analüüsinud Eesti sotsialistlike liikumiste vaateid laiemalt, jäi tema kriitika sotsialistide suunal väga üldsõnaliseks.

Pätsi ajendasid käremeelsete programmi avaldama I riigiduumas ja ajakirjanduses puhkenud arutelud maaküsimuse üle. "Maa-küsimuse" viiendas peatükis tunnistas ta, et esindab vaid üksikute meeste mõtteid, mis ei ole ühegi laiema kogu poolt heaks kiidetud. Ometi usub ta, et tema esitatud mõtted ei ole laiadele rahvahulkadele tundmatud.⁷⁸ Raamatu lõpus esitab Päts veel kord lühidalt oma ettepanekud, mille elluviimine juba II riigiduuma eesti saadikute hooleks pidi jääma.

Pätsi argumentide päritolu

"Maa-küsimuse" esimeses peatükis andis Päts ülevaate Uus-Meremaa agrarpoliitikast, mille ta seab eeskujuks Balti kubermangudele. Seejuures ei olnud Päts esimene, kes Uus-Meremaa reforme kohaliku maaküsimuse lahendamise õpetlikuks näiteks tõi. Eestlaste jaoks kauge ja tundmatu maa agrarpoliitikast andis kahel korral pikema ülevaate ka ajaleht *Sõnumed*.⁷⁹ "Maa-küsimuse" esimene peatükk on Pätsi tõlgitud 12. peatükk Pavel Mižujevi Uus-Meremaad käsitlevast tööst ja Päts on sellele ka viidanud.⁸⁰ Pätsi jaoks oli Uus-Meremaa kõikidest erinevustest hoolimata väga sobivaks eeskujuks, sest sealsete poliitikute ees seisvad küsimused näisid eemalt vaadates üllatavalt sarnased neile probleemidele, mille lahenduse üle vaidles Vene avalikkus.

Tõepoolest, ka Uus-Meremaa agrarpoliitika püüdis leida vastuseid kahele tähtsale küsimusele: kas riigimaid peaks müüma või rentima ja kuidas vältida suurmaaomandi koondumist väheste maaomanike kätte.⁸¹

⁷⁷ Päts, *Maa-küsimus*, 144–148.

⁷⁸ *Ibid.*, 156.

⁷⁹ A. Kärk, "Sunduslik maa ära-ostmine valitsuse poolt Uuel Meremaal" (1,2), *Sõnumed*, 9.8.1906; *Sõnumed*, 10.8.1906; "Agrarseaduste andmine Uuel Meremaal" (1,2,3), *Sõnumed*, 13.3.1907; *Sõnumed*, 15.3.1907; *Sõnumed*, 16.3.1907.

⁸⁰ Pavel Mizhuev, *Peredovaya demokratiya sovremennogo mira: Angliiskaya koloniya Novaya Zelandiya* (S.-Peterburg: L'vovitsh, 1907), 145–174.

⁸¹ William Downie Stewart, "Land tenure and land monopoly in New Zealand: I", *Journal of Political Economy*, 17:2 (1909), 82–91 (82).

Uus-Meremaal oli suur osa põllumajanduslikust maast koondunud suur-maaomanikest lambakasvatavate kätte. 19. sajandi viimastel kümnenditel võttis Uus-Meremaa parlament Liberaalse partei ettepanekul vastu mitmeid seadusi, millega loodi väiketalupidajatele soodsamad võimalused maad kasutada. Kõige olulisemateks nende seas olid 1892. ja 1894. aasta asundusseadused (*The Land for Settlement Act, 1892; The Land for Settlement Act, 1894*), millega anti valitsusele õigus kokkuleppel või kohtu poolt määratud hinnaga sunniviisil maad kokku osta ja seda väiketalupidajatele põlise rendi (*lease in perpetuity, the eternal lease*) alusel välja jagada. Põlise rendi tähtjaks oli juba varasemate seadustega määratud 999 aastat ja renditasu suuruseks 4 protsenti maa väärtusest rendilepingu sõlmimise ajal. Valitsuse tulude suurendamiseks kehtestati üldine progressiivne maamaks, mis ühtlasi pidi motiveerima suurmaaomanikke maad müüma.

Uus-Meremaa praktilik on Pätsi maareformikavas selgelt väga oluline koht. Esiteks võtab ta oma programmi üle sealse põlise rendi regulatsiooni. Teiseks nõuab Päts oma programmis Uus-Meremaa eeskujul progressiivse maamaksu kehtestamist. Maamaks oleks Pätsil üheks omavalitsuse sissetuleku allikaks teiste seas. Maamaksu kõrval oleks Päts lisamaksu nõudnud kõigilt maaomanikelt, kes ise oma maa peal ei ela.⁸² Kolmandaks annab Uus-Meremaa näide Pätsile kindluse väitmaks, et ka liberaalne valitsus võib eraomandit vaesemate elanikkonna kihtide huvides sundvõõrandada. Lisaks leiab Päts Uus-Meremaa ajaloost veel ühe sobiva argumendi. Nimelt tunnistas Briti valitsus 1840. aastal Waitangi lepinguga maa Uus-Meremaa põliselanike omandiks. Kuigi Briti koloniaalpoliitika hiljem lepingus sisalduvatest põhimõtetest taganes, lõi juba lepingu sõlmimine ise Pätsi jaoks pretsedendi. Kui inglased tunnistasid metsikute maooride kui pärisrahva omandiõigust maale, siis seda enam pidanuks Pätsi arvates eestlaste kui pärisrahva õigust maale tunnistama Vene riik.⁸³

Pätsi suurimaks eeskujuks “Maa-küsimuse” kirjutamisel oli kahtlemata Saksa Maareformijate Ühingu (Bund Deutscher Bodenreformer) juht Adolf Damaschke. Päts tõlkis eesti keelde Damaschke teose “Kogukondlise omavalitsuse ülesanded”, mis ilmus Tallinnas 1908. aastal (“Aufgaben der Gemeindepolitik”, 1901). Samuti oli Päts tuttav Damaschke agraarreformi käsitleva teosega “Die Bodenreform”, mille esimene trükk ilmus 1902. aastal.

Eespool sai käsitletud, kuidas Päts põhjendab rahva õigust maale sellega, et maa kunagi germaani õiguse järgi rahva ühisomandisse kuulus.

⁸² Päts, *Maa-küsimus*, 75–76.

⁸³ *Ibid.*, 39–40.

Sama mõttekäigu esitab ka Damaschke, kes kirjutab Saksa kogukondlikust maaomandist (*Markgenossenschaft*). Damaschke tuletab meelde, et "terve keskaegne feodal- ehk lääniriik põhjusemõttelikult maa ühisomanduse alusel seisis. Kuningas, kui ühiskogu asemik, andis üksikutele maa kohta lääni-õiguse; seesuguse õiguse osaline pidi aga oma läänimaa eest riigi tarvidusi täitma: krahvid ja rüütlid maakaitse ja valitsuse võimutarvidusi, kirikud ja kloostrid – hariduse ja vaeste eest hoolitsemise tarvidusi jne."⁸⁴ Damaschke lisab, et Saksamaa lõuna- ja lääneosas on kogukondlik maaomand (*Allmende, Gemeinderecht, Gemeinheit*) veel tema kaasajalgi osaliselt säilinud. Kui Damaschke eesmärgiks oli tõestada kogukondliku maaomandi ajaloolist järjepidevust, siis Päts tugines Damaschke tekstile, õigustades rahva maatagavara loomist.

Päts kasutas oma ettepanekute põhjendamiseks löike Damaschke töödest veel mujalgi. "Maa-küsimuse" teises peatükis toob Päts oma väidete kinnituseks Saksa õigusajaloolase Otto von Gierke tsitaadi, milles viimane eristab Rooma õiguse ja Saksa õiguse maaomandi mõistet ja rõhutab, et Saksa õiguse järgi ei ole maaomandi mõiste individuaalset, vaid sotsiaalset ehk ühiskondlikku laadi. Gierke tõmbab sellega range eraldusjoone valdasajade ja maaomandi õigusliku olemuse vahele.⁸⁵ Seejärel tsiteerib Päts Preisi rahandusministri Johannes von Miqueli Saksa riigipäeval 1895. aastal peetud kõnet. Selles toonitab viimane, et Saksamaal peaksid Rooma õiguse põhimõtted maaomandi küsimuses teed andma ajaloolistele Saksa õiguse põhimõtetele.⁸⁶ Teise peatüki lõpus esitab Päts professor H. von Melzli väite, et ühiskondlik maatagavara välistab arvuka maaproletariaadi tekkimise.⁸⁷ Kõik kolm tsitaati pärinevad Damaschke teosest, mille tõlkimisega Päts samal ajal tegeles.⁸⁸ Konkreetselt Damaschkele viitab Päts ainult ühel korral, kui tsiteerib lõiku tema raamatust "Die Bodenreform".⁸⁹ Seega on mitmed argumendid, millega Päts "Maa-küsimuses" rahva maatagavara loomist õigustab, Damaschkelt laenatud.

⁸⁴ Adolf Damaschke, *Kogukondlise omavalitsuse ülesanded*, tlk. Konstantin Päts (Tallinn: Teadus, 1908), 213.

⁸⁵ Päts, *Maa-küsimus*, 77–78.

⁸⁶ *Ibid.*, 78–79.

⁸⁷ *Ibid.*, 88.

⁸⁸ Damaschke, *Kogukondlise*, 181–183 ja 237. Pätsi "Maa-küsimuses" esineb nimekuju H. von Melzl, Damaschkel H. von Meltzl. Sama tsitaadi leiab ka Damaschke teosest "Die Bodenreform", vt Adolf Damaschke, *Die Bodenreform: Grundsätzliches und Geschichtliches zur Erkenntnis und Überwindung der sozialen Not* (Jena: Fischer, 1922) [1902], 202.

⁸⁹ Päts, *Maa-küsimus*, 63.

Miks olid Damaschke teosed Pätsi jaoks nii olulised? Saksa Maareformijate Ühingu poliitilises programmis oli tähtsal kohal maa lisaväärtuse (*Zuwachsrente, unearned increment*) mõiste. Maa lisaväärtus on maa väärtuse kasv, ilma et maaomanik selleks vaeva oleks näinud. Maa väärtus kasvab sel juhul ühiskondliku tegevuse tulemusena. Damaschke selgitab, et “iga ühistöö, iga haridusline töö riigis või kogukonnas tekitab maa-lisaväärtust. Ehitatakse uulitsa-raudtee, istutatakse mõni ilupuistik, avatakse raudteejaam, aetakse majade vahelt uus uulitsasiht läbi, asutatakse mõni muuseum, ehitatakse kuhugi koolimaja – ikka on kõrvaloleva krundi omanik see, kes ühistöö tagajärjel saadud maa-lisaväärtuse oma taskusse pistab.”⁹⁰ Seega on maa lisaväärtus kogukonna liikmete ühise töö tulemus. Kohalik omavalitsus arendab linna transporti, ehitab avalikke hooneid või rajab haljasalasid ja selle tagajärjel tõusevad linnas kinnisvarahinnad. See viib ebaõiglase olukorrani, kus omavalitsuse tegevus üldiseks heaoluks tuleb eelkõige kasuks kinnisvaraomanikele. Seevastu üürnikest lihttööliste jaoks tähendab see üha suuremaid väljaminekuid. Sama reeglipärasus kehtib maapiirkondades ka maaomaniku ja rentniku kohta.

Damaschke arvates on igati loomulik, et kohalik omavalitsus erinevate maksude näol maa lisaväärtuse maaomanikelt tagasi nõuab. Maapiirkondades oleks kõige paremaks lahenduseks, kui maa oleks kogukonna omand. “Iga maatüki pealt, mis kogukond lõpulikult oma käest ära laseb minna, kaotab ta ka tulevikus juurdekasvava lisaväärtuse.”⁹¹ Damaschke leiab, et maad ei saa ühtäkki kogukonna omanduseks muuta, kuid seal, kus kogukondlik maaomand Saksamaal veel säilinud, peaks see nii ka jääma. Damaschke hinnagul väljendub *Allmende* ehk kogukondliku maaomandi kasu eelkõige selles, et see kaitseb üksikuid kogukonna liikmeid vaesumise eest. Seepärast oleks Damaschke arvates igati soovitatav, et kogukondlik maaomand Saksamaal vähehaaval suureneks.

Teoses “Die Bodenreform” arutleb Damaschke maarendi olemuse üle ja jõuab järeldusele, et maast saadav tulu, mis ei sisalda maaomaniku tööd, peaks kuuluma kogukonnale. Damaschke väite aluseks on veendumus, et maa kui loodusvara oli algselt kõigi inimeste ühisomand. “Mis Jumal või loodus kõigile võrdselt laenuks on andnud ja mis kõigi ühise tööga on saavutatud, seda ei tohi üksikisik ilma küllaldase vastutasuta omavoliliselt hõivata.”⁹² Damaschke järgi on maa ühiskondliku, kuid töö ja kapital

⁹⁰ Damaschke, *Kogukondlised*, 133.

⁹¹ *Ibid.*, 181.

⁹² Damaschke, *Die Bodenreform*, 60.

individuaalse iseloomuga. Seetõttu ongi riigi sekkumine erinevate mak-
sude kehtestamise kaudu tema sõnul õigustatud ning möödapääsmatu.

Kuigi Saksa ja Vene keisririigi ühiskondlikud olud suurel määral erine-
sid, olid Damaschke poolt esiletoodud probleemid omased ka Balti kuber-
mangudele. Ka Päts pidas ebaõiglaseks olukorda, kus maa väärtuse kasvu
läbi võitsid vaid maaomanikud, samal ajal kui rentnikud pidid koos talu-
koha väärtuse kasvuga üha kõrgemat rendihinda tasuma. Pätsi poolehoidu
äratas kindlasti Damaschke seisukoht, et maa on sotsiaalne hüve, mida
kõik inimesed peaksid saama kasutada. Just selline maaomandi käsitus
õigustas kõige paremini ka Pätsi maatagavara loomise ettepanekut, mis
oma ulatuse poolest ületas kaugelt Saksa Maareformijate Ühingu refor-
mikava. Lisaks leidis Damaschke idee lisaväärtuse maksustamisest Pätsi
programmis väljenduse maamaksu ja seda täiendava lisamaksu kehtesta-
mise ettepanekuna, mida sai juba eespool lühidalt käsitletud.

Damaschke poliitilisi vaateid mõjutasid oluliselt Ameerika Ühendrii-
kide sotsiaalse mõtleja Henry George'i ideed. Teoses "Die Bodenreform"
pühendab Damaschke George'ile terve peatüki.⁹³ Alahinnata ei tohiks ka
George'i ideede tähtsust kogu Saksa maareformi liikumise arengus, teda
on nimetatud koguni maareformi liikumise isaks.⁹⁴ Oma peateoses "Prog-
ress and poverty" (1879) otsib George vastust küsimusele, miks tehnolo-
ogilise progressi ja üldise rikkuse kasvust hoolimata ei ole vähenenud vae-
sus. Tema arvates tekitab vaesust varanduslik ebavõrdsus, mille põhjuseks
on maa eraomand.

George'i omanditeooria järgi on inimese töö see, mis annab talle oman-
diõiguse asjale. Omandiõigus võib küll ühelt õigussubjektilt teisele üle
kanduda, kuid algselt on see siiski töö tulemus. Rangelt lahus tuleb aga
hoida töö produkt ja loodusvara, ehk teiste sõnadega, rikkus ja maa. Kui
rikkust luuakse tööga, siis maa on looduse and, mis on kõikidele kasuta-
miseks. Selle eristuse kaudu jõuab George järelduseni, et maa eraomand on
ebaõiglane, kuna piirab teiste isikute loomulikku õigust maale. "Inimeste
võrdne õigus maad kasutada on niisama selge, nagu nende võrdne õigus
õhku hingata – see on õigus, mida kuulutab nende olemasolu kui fakt.
Sest me ei saa eeldada, et mõnel inimesel on õigus siin maailmas olla ja
teisel mitte."⁹⁵ George rõhutab, et tulu, mille inimene maast töö ja kapitali

⁹³ Damaschke, *Die Bodenreform*, 304–333.

⁹⁴ Wilhelm Schrameier, *Die deutsche Bodenreform-Bewegung* (Jena: G. Fischer, 1912), 3–4.

⁹⁵ Henry George, *Progress and poverty: an inquiry into the cause of industrial depressions and of increase of want with increase of wealth ... The remedy* (New York: Robert Schalkenbach, 1990) [1879], 338.

varal saab, peab jääma inimesele. Maarendi nõudmine maa kui eraomandi alusel on aga ebaõiglane, sest kõigil on ühesugune õigus maad kasutada.

George tunnistab, et maa eraomandi kaotamine oleks liiga suur ühiskondlik vapustus ja leiab, et palju praktilisemaks osutuvad teistsugused abinõud. Ühisomandiks tuleb eelkõige kuulutada maalt rendina saadav tulu. “Vajalik ei ole maa konfiskeerimine, vajalik on rendi konfiskeerimine.”⁹⁶ George pakub lahenduseks maa väärtuselt arvestatava maksu, mis viiks ellu maaomandi kui ühisomandi põhimõtte. Selline üldine maamaks muudaks suurte harimata maade omamise väga ebatulusaks ja paiskaks rohkem maad müüki, alandaks maa hinda ning likvideeriks vaesuse. George’i hinnagul piisaks maamaksust kõikide riiklike kulutuste katmiseks ja teised maksud võiks üldse kaotada. Sellest ettepanekust tulenevalt nimetati George’i ideede pooldajaid ühendavat ühiskondlikku liikumist *single tax* liikumiseks.

Kuigi Henry George otsis eelkõige lahendusi praktilistele majandusprobleemidele, leidis maailmas palju rohkem kõlapinda tema radikaalne ideoloogia. Euroopas, kus klassikalise majandusteooria põhijäreldused olid hästi teada, sai ta pigem tuntuks kui ühiskondlik mõtleja.⁹⁷ Ka Damaschke jaoks oli tähtis just George’i sotsiaalne sõnum, et varandusliku ebavõrdsuse allikaks on maaeraomand. Konkreetsed abinõud sotsiaalsete probleemide lahendamiseks pidid Damaschke arvates sõltuma iga rahva ajaloolisest arengust.⁹⁸ Kõige ulatuslikumat mõju riiklikule majanduspoliitikale avaldasid George’i teosed seevastu Austraalias ja Uus-Meremaal, kus George’i ideed olid erakordselt populaarsed.⁹⁹

Vene keisririigis ja Eesti aladel ei olnud George’i ideed samuti tundmatud. Ajalehes *Vaatleja* andis Anton Aan 1906. aasta mais ajaloolise ülevaate maa natsionaliseerimist nõudnud autorite ideedest. Kõigi “natsionaliseerimise-õpetuste” seast peab Aan kõige tähtsamaks Henry George’i õpetust.¹⁰⁰ Aan tsiteerib George’i teoseid ja kõnesid, kuid kahtleb, kas George’i ettepanekud viiksid loodetud tagajärgedeni.¹⁰¹ Postimees kirjutab sama aasta

⁹⁶ George, *Progress and poverty*, 405.

⁹⁷ Michael Silagi, Susan N. Faulkner, “Henry George and Europe: the far-reaching effect of the ideas of the American social philosopher at the the turn of the century”, *The American Journal of Economics and Sociology*, 45:2 (1986), 201–213 (202).

⁹⁸ Michael Silagi, Susan N. Faulkner, “Henry George and Europe: in Germany, George’s Followers, headed by Adolf Damaschke, won several statutes and a constitutional revision”, *The American Journal of Economics and Sociology*, 52:3 (1993), 369–384 (377).

⁹⁹ John Laurent, “Introduction”, *Henry George’s legacy in economic thought*, ed. by J. Laurent (Cheltenham, UK: Edward Elgar, 2005), 3–30 (5 ja 8).

¹⁰⁰ A. Aan, “Maa natsionaliseerimine” (2), *Vaatleja*, 29.5.1906.

¹⁰¹ A. Aan, “Maa natsionaliseerimine” (3, 4), *Vaatleja*, 30.5.1906; *Vaatleja*, 31.5.1906.

juunis maaolude uuendamise õpetusest ja nimetab George'i selle välja-töötajaks ja levitajaks.¹⁰² Nimetatud ajalehed osutasid selgelt ka George'i ideede ja Saksa maareformi liikumise seoste.¹⁰³ Riigiduumas peetud arutelude taustal on eriti kõnekas ajalehe Koit lisas ilmunud mõttekäik, mille järgi jagavad ka kadetid Saksa maareformi liikumise ja George'i algatatud *single tax* liikumise vaateid. Nimelt väidab ajaleht, et "kadetid osalt seda ideali püüavad kätte saada, mis Inglise kulturaga maades "*Single tax men*" õpetus ja Saksamaal "Bodenreformi" püüded toetavad. Tegelikult on seda õpetust Uuel Meremaal õige laialt teoks tehtud".¹⁰⁴

Selle tekstilõigu mõistmiseks tuleb taas eristada George'i sotsiaalset sõnumit ja tema konkreetseid ettepanekuid maksureformiks. George'i pakutud lahendusel ja Saksa Maareformijate Ühingu nõudmistel oli vähe sarnasusi kadettide maareformi eelnõuga. Küll aga ühendas neid kõiki veendumus, et senine maaraomandi regulatsioon on oma olemuselt ebaõiglane, sest piirab inimeste loomulikku õigust maad kasutada ja tekitab vaesust. See lihtne veendumus oli arusaadav isegi neile, kes ei olnud George'i teoseid kunagi lugenud. Kuigi eraomandi kriitika laiemalt oli iseloomulik paljudele veelgi radikaalsematele autoritele, võib just George'i "Progress and poverty" sõnumi lihtsuses peituda põhjus, miks see raamat oli niivõrd mõjukas, et suurmaomandi säilimist kaitsnud Gregor von Glasenapp seda vene noorsoo rahvamajanduslikuks evangeeliumiks nimetas.¹⁰⁵

Mil määral oli Päts tuttav Henry George'i töödega, seda ei ole võimalik "Maa-küsimuse" põhjal otsustada. Pätsi poolt eeskujuks toodud Uus-Meremaa agraarpoliitika ja Pätsi tuginemine Damaschke töödele annavad aga tunnistust sellest, et George'i ideedel põhineva uuendusliikumise mõju ulatus ka Venemaa Balti kubermangude autoriteni. Vähemalt Pätsi oponentide jaoks sisaldus Pätsi töös kahtlemata seesama lihtne sõnum, et maa kasutamiseks on loomulik õigus neil, kes seda harida tahavad.

Kokkuvõtteks

Venemaa I riigiduuma kokkukutsumise järel puhkesid eesti ajakirjanduses arutelud kadettide maareformi seaduse eelnõu üle. Vaidluse keskmes oli küsimus sundvõõrandatud maade talurahvale jagamise viisist. Postimees pooldas maa müümist eraomandiks, sest pidas põllumajanduse arengu

¹⁰² "Maaolude uuendamine (Bodenreform) II", *Postimees*, 19.6.1906.

¹⁰³ "Maaküsimus on päevakorral II", *Vaatleja*, 17.6.1906; "Maaolude uuendamine (Bodenreform) IV", *Postimees*, 23.6.1906.

¹⁰⁴ "Eduerakond ja tema eeskava", *Koidu eralisa*, 21.6.1906.

¹⁰⁵ Glasenapp, *Die Agrarfrage*, 392.

vajalikuks eeltingimuseks väikemaomandit. Vaatleja, Sõnumed, Koit ja Virulane aga toetasid maa andmist põlisele rendile, kuna see olnuks soodsam vaesemale osale maarahvastikust. Eesti ajalehtede omavahelise debati taustal kaitses baltisaksa ajakirjandus Vene kesk võimu ees nii õiguslike kui ka majanduslike argumentidega suurmaaomandi säilimist.

Konstantin Pätsi "Maa-küsimus" on kirjutatud vahetult enne II riigiduuma valimisi. Päts esitab selles oma maareformikava, milles toetab suurmaaomandi osalist sundvõõrandamist rahva maatagavaraks ja maa jagamist maaharijatele põlise rendi alusel. Ta pooldab põlist renti, sest rentnik saaks maad kasutada ilma ostuhinda tasumata. Aastane renditasu oleks Päts hinnagul väiksem kui ostuhinna tasumiseks võetud laenu tagasimakse ja seega oleks põline rent kasulik just vaesematele maaharijatele. Päts distantseerib ennast selgelt sotsialistidest ja püüab näidata, et maa sundvõõrandamine üldsuse huvides ei ole võõras ka liberaalsele poliitilisele ideoloogiale. Kadettide eelnõust erineb Pätsi maareformikava eelkõige selle poolest, et näeb ette suurema maa alusnormi ja nõuab rahvusautonoomiat maatagavara puudutavate otsuste langetamisel. Pätsi "Maa-küsimuses" esitatud väited ja vastuväited on selgelt ajendatud eelnevalt toimunud vaidlustest eraomandi ja põlise rendi pooldajate vahel.

Päts seab "Maa-küsimuses" Balti kubermangudele eeskujuks Uus-Mere-maa, kus valitsus oli maad väiketalunikele põlisele rendile andnud. Rahva maatagavara loomise õigustamisel laenab Päts mitmeid argumente Saksa Maareformijate Ühingu juhi Adolf Damaschke töödest. Damaschke tööd olid Pätsi jaoks olulised, sest need selgitasid kogukondliku maaomandi eeliseid ja põhjendasid maaomandi ühiskondlikust eripärast tulenevalt maa lisaväärtuse kuulumist kogukonnale. Laiemalt kajastuvad Pätsi "Maa-küsimuses" tema kaasajal levinud Henry George'i poolt algatatud maa-korraldusliku uuendusliikumise ideed, mis lähtusid inimese loomulikust õigusest maad kasutada.

ABSTRACT: *Konstantin Päts's "The Land Question" and its historical context*

At the beginning of the 20th century, most rural land in the provinces of Estland and Livland belonged to the Baltic German landlords. Although a growing number of peasant farms had emerged, most of the peasantry remained landless. Therefore, the problem of land ownership or the land question was particularly important for the Estonian population. The Russian Revolution of 1905 had a far-reaching impact on the development of Estonian political thought. Following the October Manifesto, the first Estonian political parties were founded. As the First State Duma convened in St. Petersburg at the end of April 1906, it was expected that the land question would be resolved.

In May of 1906, the Russian Constitutional Democratic Party (Kadets) drafted a land reform bill proclaiming a partial expropriation of private land and the formation of a state land reserve. In the subsequent months, the draft bill launched a public debate in local Estonian and Baltic German newspapers. At the heart of the dispute lay the question of how to redistribute the expropriated land. The liberal newspaper *Postimees* called for the sale of the expropriated land as small farms. More radical newspapers *Vaateleja*, *Sõnumed*, *Koit* and *Virulane* supported the perpetual lease of expropriated land. The Baltic German newspapers used legal as well as economic arguments against the radical land reform bill. In fact, the Baltic Germans found the bill to be an unfeasible utopia that could devastate Russian agriculture.

The aim of this article is to examine Konstantin Päts's "The land question" (1907) in the context of the aforementioned debate and to throw light on the origins of Päts's political ideas. "The land question" is the most comprehensive text written by Päts from that period. In "The land question", Päts outlines his land reform programme, which favours the partial expropriation of private land, the formation of a provincial land reserve and the redistribution of expropriated land to landless peasants under the perpetual lease system. Päts points out that long-term leasehold has several advantages compared to small farm ownership and concludes that lease in perpetuity is especially beneficial for less-wealthy farmers.

Päts contests the claim that private land ownership is the prerequisite for agricultural development. At the same time, Päts clearly discerns himself from socialists and argues that the expropriation of land for public purposes is not unknown to liberal ideology. Päts's land reform proposal

differs from the Kadets' land reform bill in that it requests a larger land norm and demands local autonomy in all decisions regarding the provincial land reserve. Hereby Päts insists on unifying Estland and northern Livland into one national autonomous province.

At the beginning of "The land question", Päts gives an overview of agrarian reform in New Zealand. For Päts, New Zealand's agrarian policy is an excellent model for the Baltic provinces. In New Zealand, the government had bought land from large landowners. As a result, small farmers had an opportunity to acquire land on perpetual lease. When justifying his land reform proposal, Päts repeatedly quotes the works of Adolf Damaschke, the leader of the Union of German Land Reformers. Indeed, Damaschke's standpoint concerning the common ownership of land had significantly influenced the political views of Päts. More broadly, Päts's belief in the social nature of land property reflects the impact of contemporary land reform movements at that time initiated by the American social thinker Henry George.

KEYWORDS: Konstantin Päts, land reform proposals, perpetual lease, Russian Revolution of 1905, Baltic provinces, Estonian political thought.

MARGO ROASTO (b. 1987) is a Ph.D. student in history at the University of Tartu.

* Correspondence: Institute of History and Archaeology, University of Tartu, Ülikooli 18, 50090 Tartu, Estonia. E-mail: margo.roasto@ut.ee